

Rideg István

Gulyás Imre hőskölteménye, az Apáink a Donnál

Ady Endre lángelme volt. Legzseniálisabb glosszájában, az *István király országában*, 1902-ben megjósolta a Monarchia szétesését. „Arról nem beszélünk, hogy a francia sajtónak állandó témája egy nagy birodalom fölosztása, mely - nézetünk szerint - mihamar bekövetkezik, mikor e nagy birodalom agg uralkodója behunyja szemeit.” Meg is indokolja, hogy miért. „István király országa (...) majdnem gyarmata egy másik, züllő országnak (...) Koldus, mert szipolyozták s szipolyozzák. Magában nem bízó, mert másoktól függ. Ereje nincs, mert részei divergálnak. Hódításra képtelen a nemzetiségekkel szemben, s ereje nincs, hogy le-számoljon a megbéklyózó feudalizmus maradványaival. (...) A nép vándorol ki. Az adózás alatt nyög az egész ország. Az antiszemitizmus szításával majdnem egymillió hasznos magyar embert iparkodnak elidegeníteni a magyar fajtól. (...) ez az ország pár évtized alatt össze fog omlani. István király napján, jubiláló napján a magyar nációnak s ez országnak, árva, sivár, csúnya, őszi kép kietlenkedik előttünk.” Az összeomlást 1902-ben már tudta Ady Endre, de hogy az milyen véráldozatokkal jár, még ő sem sejtette. Nem sejtette, hogy a bekövetkező összeomlásnak, szétesésnek, a nemzet csonkításának a megtörténte és jóváhagyása, megerősítése két békediktátummal is: majd két borzalmas világégés kataklizmáiban fog vajúdni. Az első világháború idején már a magyarság, az emberség, az értékek apokaliptikus pusztulását vizionálja, és 1919-ben lelkében a győztesek kegyetlenségétől való félelemmel hal meg.

Niederhauser Emil történész-akadémikus 2004-ben a megvilágosodás erejével fogalmazza meg egy cikkében (*A Monarchia lett a fő vesztes*), hogy „a franciák és a leendő utódállamok erőszakossága a Habsburg Birodalom szétdarabolásához vezetett (...) Európában 1914 és 1945 között – úgy tetszik – egy második harmincéves háború zajlott. Sokkal nagyobb tragédiákkal, mint az 1618 és 1648 között dúló első.”²

Mérhetetlen fájdalommal jártunk a háborúk kódében. Egy hosszan tartó folyamatnak, a nagy összeomlásnak egyik epizódja a doni katasztrófa. A Don-kanyarban elpusztult a férfi lakosságunk színe-virága. 1943. január 12-én, az urivi, majd 14-én a scsucsjei hídfőnél a szovjetek áttörték a peremvonalat, és február 9-ére a 2. magyar hadsereg felmorzsolásával hamarosan bekövetkezett magyar történelem

¹ Ady Endre 1987: 119–121.

² Niederhauser Emil 2004

legsúlyosabb katonai veresége. Ma már sok, több tucat emlékezés: esszé, filmek, emlékiratok idézik az „esztelen kalandot”, többek között Nemeskürty István híres könyve, a *Requiem egy hadseregért* (1972), a Sára Sándor rendezte 25 részes magyar televíziós filmsorozat, *A 2. magyar hadsereg a Donnál* (1982), majd ennek rövidített változata, a *Pergőtűz* (1983).

A doni katasztrófa 75. évfordulója közeledtén Gulyás Imre újból kiadja emberség-ügyünk, az értékadás-értékmentés példatárát, az *Apáink a Donnál* (2000) eposznak mondott fő művét, illetve poémáját, elbeszélő költeményét. Avagy egy olyan művet, amely nagyon erős átmenetet képez az eposz és az elbeszélő költemény között. A posztmodern korban is megújulhat tehát az eposzírás módja! A rettenetes valóság nem engedte, hogy a készülő műből hagyományos eposz legyen. Ezért az eposz műfaji sajátosságai, kellei közül leginkább a klasszicizáló, a tárgyat megemelő versforma a telitalálat. A vers mindvégig hosszú sorokban hömpölygő, a sötét festés ellenére is, összhatásában emelkedett érzéseket sugárzó, méltóan kibeszélő szándékú, csillapítóan, megnyugvással, megbékéléssel ható remek hexameterekben íródott. Tárgya csak annyiban magasztos, hogy az emberiről szól az embertelenségben. A költő értékeket vetít a hősei cselekedeteibe. Az egész közösség számára sorsfordító tett tehát nem eposzi diadal, hanem csak poémába illő kudarc. A hősök kisemberek, nem rendkívüli, kiemelkedő egyéniségek, nincsenek természetfeletti, isteni erőktől is támogatva. Képességeik és követendő mintáik nem a homéroszi eposzoknál megszokottan magasztosak és rendkívüliek, hanem ők inkább az Arany János-i jelszót teljesítők - „Embernek lenni mindég, minden körülményben (*Domokos napra*, 1851). Ilyen minta a fogatos Göndör vagy a főápoló „erős” Anikó vagy a cigány Abasári cselekedete. Állandó jelzők úgyszólván nincsenek. Szép epikus hasonlatokkal találkozunk ugyan, de hiányzik a mitológiai apparátus is. Viszont mindent kárpótol a Gulyás Imre művét elbeszélő költeménnyé tevő személyesség, illetve esetenként az elmélkedés, reflexió (ezt talán még mondható eposzi kelléknek is) igen erőteljes jelenléte. A műben kétségtelenül megmaradt némely eposzi kellék azonban mindenképpen fontos, színező, lélekemelő elem.

Gulyás Imre költő a népi írók utóda. Már a könyve hátlapján lévő fényképe is megdöbbenően hasonlít a Görömbei András írta *Sinka István* kismonográfia borítóján látható arcképre. Mindketten szigorú, befelé forduló tekintetűek, emlékező alkatok. A kismonográfia hátsó borítóján ott olvasható az egyik híressé vált Sinka-vers kézírása, amelynek utolsó két sora különösen szép: „a drága, édes/ alúlsó Magyarország.”³ És Gulyás Imre művének *Első éneke* aranymetszetében is ott olvasható a Sinkával való lelki rokonság kézjegye.

³ Görömbei András 1977

„S ott voltak kéznél a falun, a tanyán a parasztok -
az anyaföldet túró nép maga, melynek az őst
is könnyű ésszel véreztették a hatalmas
bajkeverők, ott volt a mezítlábas Magyarország.”

Közös vonásuk az, hogy Sinka (aki mélyebbről jött a magyar irodalomba, mint József Attila, s első versét a csizmaszárra írta, miközben a juhait ügyelte) és a tiszánai parasztcsaládból származó Gulyás Imre egyaránt igazságot szolgáltatnak az „alúlsó Magyarországnak”, a „mezítlábas Magyarországnak”, vagyis a magyar népnek!

A mű ajánlása: *Apám emlékének*. Az *Előhang* a tárgy megjelölésével (a propozícióval) kezdődik. Ismétléses kiemeléssel.

„**Emberről szólok**, kit nem rontott el a virtus,
bár fogatát bátran hajtotta az arcvonalakban,
nem szégyellte hitét, mentette a társat, a lelket.
Emberről szólok, kit hajdan a Don-kanyarig vitt
sorsa: kit égbe kiáltó bűn nem idézni, feledni!”

Korunkhoz szól, a tisztességes emlékezőkhöz, hiszen talán nincs is olyan „magyar” család, amelyet ez a két szörnyű háború ne érintett volna.

„Szólj diadalmas **Igaz**, hogy elég volt a zokogásból,
árva utódok, emeljétek fel az arcotokat mind!
Sok-sokezer holtjáért sírt eleget Magyarország.”

A katolikus költő a műzsától való segélykérésben (invokációban) egyrészt a földöntúli hatalmak, másrészt a földi költői hagyományok, sőt az egykori doni szenvedők lelki támogatását kéri. Szűz Máriát így szólítja meg: „Mária! Égi anyám! Szűz! Légy ma örömteli Múzsá!” Aztán kéri a segítségét Mithrasnak, Pallasz Athénének, támogató erejét hét magyar költőnek: „Zrínyi, Balassi, Petőfi, Arany s Ady, József Attila, / mind, ki repült a magyar Pegazussal, mind, ki Tanító, / jöjjön! (...) ébredj fel Radnóti!” Sőt, a háborúban szenvedők egyetértését is óhajtja: „Ó szolgálatosok! Ti is élesszétek a lángom, / hívjátok pártomra a Mestert bölcs követeként!”

Hiszen a diktatúrákban a „bűnös nemzetnek” - tudatosan erodáló, lélekpusztító céllal „torkon fogták” - tiltott volt kibeszélnie, ápolnia a múltja áldozataihoz fűződő emberi érzéseket, emlékeket.

„Nem kardos daliát - embert s országot idézek,
oly kor után, amikor torkán fogták a beszélőt,
hogy ne telíthessék szívünk áldatlan apáink.
És ha kimondtak is ezt-azt félve vagy összehajolva,
példás emberségük az éj mélyén lopakodva,
bújva talált szállást a figyelmes utódok eszében.”

Miközben tehát „kétszázézer ember üzenete” dalnoka a költő, az apjáról, Göndörrel kivételesen emlékezik: „Emberről szólok, kit nem törtek meg a Donnál.” Még némi vallásos elégtételt is teljesít. „Annyi homály, feledés - ezer és ezer éjszaka múltán / süssön rájuk a fény, legyen útjuk is égi szivárvány!”

Az *Első éneket* nyitó hatalmas körmondat természetből vett rendkívüli, vészjósló hasonlatai („Mint amikor jeges északi szél tör a májusi fákra”, „vagy forró nyarakon, mikor ájult fák aszalódnak”, „villámlásaival zengő itéletidő jön”) Zrínyi Miklós barokk eposzának hasonlataira emlékeztetnek, és a hadba vonulás félelmet érzékeltetik. A halmozott fokozás végén, a sok tagmondatú összetett mondat zárlatában ilyen lesz a hasonlított: „úgy / borzongott Magyarország Borsodtól Baranyáig, / nyugtalanító híreiktől komorultak az arcok.”

A búcsúvacsorák közben felrémlik az első világháború mementója is: „szófogadatlan könnyek kezdtek néma beszédiük”, „fogta a szívet erősen, a sejtés, hogy nagyapáik / útja sötétlik az erdős Kárpátok koszorúján / túl - mert ott, keleten is feltámadhat Isonzó!”

A költő hatásosan érzékelteti azt, ahogy 1942. április 11-én megkezdődik a 2. magyar hadsereg kiszállítása a keleti frontra; ahogy 200 000 embert kiharancsolnak, 1500 kilométerre Budapesttől, Voronyezs térségébe. Íme, a kivonulás a költői nyelven: „mint jó kútra kapott rá s fejte a földet a téboly. / Kezdett is tódulni a vér a vasúti aortán”, „rende az »alsóbb« nép, a szerencsétlen sokaság kelt / útra behívójával - a törvény tiszteletére, / tartására nevelt tízezrek mentek a hadba”, „már vagonírozták Magyarország színevirágát.”

A *Második énekben* sötét a képfestés mindenütt. Munkaszolgálatosok ássák a futóárkot a műszakiak védelme alatt: „így legalább nyugtuk van, hallatják szavuk ők is - / ők, kiket egy szál fegyver nélkül vittek a frontra, / és kiket üthettek, rúghattak, semmi se védett.” A költő sorolja az elfoglalt helységeket. A magyarok elfoglalják Tyimet is. Majd összegez.

„Július óta a Donnál állt a magyar hadak éle,
és minden hódított föld sok vérbe került már!”

Nincs muníció, „Lőszerutánpótlás nélkül álltak fel a gazban / egy kimerült

gyalogezred egész sávján az utászok / Márki alatt augusztusban, nem messze Szagunytól”.

Epizód: kézitusában a cigány Abasári megmenti a sebesült parancsnokát.

*„Megbabonázva figyelték, hogy bújt hóna alá és
hogyan biztatta, cipelte ki hátra, vigyázva, amint lép,
a zuhogó aknák közt is rá-rámosolyogva.
S látva, milyen konokul lendülnek a társak előre!”*

A Harmadik éneknek már az első mondata a háború véres poklába vezet.

*„Tépte az ellenség, szaggatta a húst szakaszonként
a honvéd osztályok testéből hetek óta,
hónapok óta füttyültek, ugattak az aknavető, és
mint zivatarban a jég, járták a szilánkok a táncuk,
osztották a sebet, tele volt repeszekkel a sztyeppe.”*

Majd a főnövről, az „erős” Anikóról szól, akinek értéke nemcsak a szépsége, hanem a szilárd jelleme, az embersége is, aki hűséges a szerelméhez, Áronhoz, és aki nem félt gyógyszer vinni az aknaszedés közben súlyosan megsebesült zsidó muszosnak, Ehrenfeldnek. Aki „hős, aki vér és jaj közt futva se félt a ratáktól, / és akitől új bátorságot nyertek a tiszték. / Egy gyönyörű hajadon! Hucul ősök büszke utóda. (...) nősziromok csilló harmatja, hasonlatos éke, / ritka, református lány, egykori Dóczi-növendék, / sziklaszilárd, meglátszott rajta a kálvini tartás, / Krisztus véérének pirosát hordozta keresztjén / (...) Ő nem félt, amikor titkon s a köténye alatt vitt / - bár szigorú tiltással tiltották a parancsok - / gyógyszerert Ehrenfeldnek a foszlott deszkabarakkba.”

A megpróbáltatások közepette látni tanult „erős Anikó”.

*„Szkólénál értette talán meg erős Anikó is,
hogyan mi a védtelen emberség, mi a lét - mi az ember,
vagy mi nem, ámde mivé lesz, míg tűr, és tehetetlen,
s farkas-vére-vihar, jeges ár zúdul, szabadul rá.”*

A Negyedik ének hőse Göndör. Az „otthon / ízeit és fészekmelegét sejtven a szemekben”, harcok szünetében a magyarok barátkoznak a helyi lakosokkal. Megszólal bennük a jószág.

*„S néha, mikor mindkét oldal nyúzottan alélt el,
– elhallgattak az aknavető s ideát a tarackok –,
meglelték az okát, és békésen be-betértek
a szélső házakba, hol a gyerekek sokukat már
névről ismerték, és hogyha nem is teli állal,
még valamicske kis ennyivalót is láttak időnként.”
„és a civiltés is szebb szókkal szólva beszélt már,
szívvel s érdeklődve figyelt a magyar katonákra.
Néhanapon náluk mézet, tejet is kapogattak,
még a hajában főtt kompér is jobban esett ott.”*

Nem csoda hát, hogy „a fürge kis ember, / Göndör, akit már ismertek, már meg-süvegeltek”, megvéd egy „sarzsibitorló” ifjonctól „egy megszeppent, nagy, helybeli férfit.” „Látta, hogy ott sír már a család is, hát odalépett.” „»Mit ugatsz, te szegény, a szegényre!«” Majd, „amíg marakodtak, a helybeli ember is eltűnt. / Csillapodott szívvel széledt szét a falu népe. / Csak Göndör lett még szomorúbb, meg a lelke parázslóbb.”

Az Ötödik énekben a költő először az otthoniakat áttörhetetlen acélfallal áltató szószátyár propagandáról beszél, majd bemutatja, hogy milyenek is valójában a lövészárkok. Először rideg, részletező leírással.

*„Scsucsje, Uriv, Voronyezs...Fut végtelen úton az árok
bunker s bunker közt, fahasáb-bélű fedezékekkel,
rajkályhával fűtött, mértani bolhalyukakkal,
vételező-, pihenő-, sebesültgyűjtő üregekkel,
csontházú, leragadt szemhéjú férfiszemekkel,
összedagadt ajkú, jégbajszú árnyalakokkal.”*

Majd még a sokkal találóbb, a nagy ívű természeti képekkel minősítő hasonlatokkal. Alliterációkban (f-s, s-sz-es, k-s, j-s, v-s, r-es, l-es összecsengésű) gazdag szöveggel.

*„Fut sarkantyútól sarkantyúig kanyarogva,
mint hajszálrepedés a Jeges-tenger közepében,
mint roppant jégablak élén messze iramló,
vad rianás, robogó vég két rideg, éles erő közt
száz és száz kilométeren át, itt-ott kicsi fókák,
honvédek gubbasztó foltja mozog, feketéllik,
s lenn a folyón lesipuskások szívos leleménye.”*

Majd a szabad függő beszédben mintha Göndör és a társak gyötrő költői kérése hangozna el: van-e gondviselés. A tárgy, a tartalom, az aggódás, a féltés a hozzátartozó életéért, a háború méretei, pokla, iszonyata, az isteni gondviselés tétlensége ezzel a megfelelő formával, verszenével, a hexameterekkel megerősítve kap csak igazán nagy, kozmikus távlatokat! Milyen hatásosak a felkiáltásoknak is beillő költői kérdések! Ráadásul színezve, fokozva a háromszor ismétlődő *hol* kérdőszóval!

„Hát nincs már bíró, aki szétválassza, megintse,
visszaterelje az ölremenő, a halálos erőket?

Hol van a Gondviselő? Hol az Úr, hol a Szűz, hol az Órzó?”

Az őrt álló Göndör sátort képező lópokrócot terít a fejére, hogy valahogy védje magát a „szilánkos szél erejétől”. Itt jelenik meg először a hőskölteményben az ott hagyott magyar otthon értéktelített, gyönyörű, feledhetetlen álom-motívuma. Ebben már bizony Arany János-i magaslaton járunk.

„Álmában búzát aratott párjával a Réten.

Hozzá szólt: »Hékám! Kérjél már egy kis esőt is!«

És megeredt éneklő kedve a gyenge anyának,

a baba mellől markot szedni határba gyalogló

gyermeki nőnek, akit Göndör lélekkel imádott,

mégse tudott oly kímélettel övezni, ahogy kell,

mert szükség volt rá a komisz munkában a tarlón,

hisz számára se volt soha senki, de senki segítség,

félárván nőtt - s párja szegény is mostoha mellett.

Még gyönyörűbben pendült hát, susogott a kaszája,

hogy megeredt éneklő kedve a gyenge anyának,

míg szakadatlan járt a kezében az élet, a sarló,

s lágyan borzongott a keserves dalra a búza.”

A Hatodik énekben folytatódik Göndör álma. Álmában oly boldog az otthoni találkozás! Nagyon szép az ismétlésekkel, alliterációkkal való színezés.

„Biz’ nagy öröm toppant be a fürge kocsissal a házba!

Copfos lánya, a szélröptű szösz, mint kicsi halcsík,

keskeny ölébe, szöges vállára szökellve ficánkolt,

nem lehetett megelőzni e lányt, mikor apja közelgett,

bár odaszállt, ott termett most a fiú, a legény is,

majd remegő karját karjába karolva a hitves.

Mind körülállták, -táncolták, mire végre az anyja

is - kerecsen-suhogással uralva az ámbitus árnyát -

dajkaszavú szólássá fonta a gyöngye sikoltást:

»Jó gyerelem! Hazajöttél? **Nincs tán semmi bajod se!**«

»**Nincs, dehogyis. Mi lehetne, anyám, édes, mi lehetne?**« -

nyugtatta nevetve saját humorán: »**Mi lehetne?**«

De felkiáltásokkal, ismétlésekkel terhes emlékképek is tódulnak elő az álomban, arról, miként vonatoztak ki a frontra.

„**Bánattal teli út, temetőbe vivő hadak útja!**

Szörnyű volt az a táj a romokkal, a puszta falakkal!

Látni a házak tört bordáit, a földbe csapódott

bombák gödreiből hajló, laza vasbeton ívet,

látni, amint odafent, a magas felhőkre meredve

kis, szénné égett bölcsőt himbál a gerenda!”

A Hetedik énekben Göndör „mély álmában” vizionál. Ez is eposzi kellék. „Árnyalakok kúsztak hozzá ki az aknamezőről.” Az álomvízióban szinte siratóvá válik az ének, amikor Göndör a társakat sorolva, jellemezve emlékezik róluk. Halmozza a vágyakat. Nagyon keserű a kétszeri összegző, metonímiás felkiáltás.

„Egy akarát lángolt már bennük **csak: hazamenni!**

Innen már sehová, fogságba se, **csak hazajutni,**

és ami nélkül nincs hazaút, **életbe’ maradni.”**

„**Ó te szegény, eladott Kétszázezer! Ó becsapottak!**”

A Hetedik ének az erőteljes költői személyesség felszólító parancsával ér véget.

„Ébredj fel pokrócod alatt álmodni merő, Te,

mínusz negyvenkét fokon is kinn, őrhelyen álló!

Álominál szentebb hely most, ma a bunkeri zug lenn,

ott a családi fotó, a barátok. A sorsod is ott van.”

A Nyolcadik énekben Göndör még mindig őrt áll. És azzal riad fel álmából, hogy „emberi kéz markolta a puska csövét szuronyostól, / egy nagy, súlyos kéz tenyerét érezte a vállán.(...) egy nagy, / tagbaszakadt orosz. Egy civil! Az a helybeli ember, / pont az, akit nemrég épp ő mentett ki a hitvány, / pisztollyal hadonászó sarzsis

durva kezéből.” »Kúsáj!« - szólt siető nyelvével az őrhöz a ruszki, / illatozó pampuskát nyújtva felé tenyerében.”

Ez az eset döbbsenti rá Göndört és a társakat arra, hogy milyen kétségbeejtően kiszolgált-tott a helyzetük.

„Majd csak utóbb fészkelte magát ismét az agyába
a különös hihetetlen, a körlete mécsmelegében,
hol jó társai közt - szétoztva a titkot, a fánkot -
végre nyugodtan, egészséggel magyarázta, mi történt.”

„Ott, esetét hallgatva, a pampuskát eszegetve
kezdte megérteni mind a derék, mire kelhet ezentúl.
»Tudnak ezek rólunk mindent, koma« - mondta Pásztor.
S megborzongtak rá, akik ébren voltak, a társak.”

A Kilencedik énekben egy levelet és egy verset ismerünk meg. Először Miklóst, a szanitécet hallgatják a bunker összeszokott közösségében, aki az otthonról, a feleségtől kapott leveléből mesél a katonáknak, akik a lelkük képzeletében szintén, mind, gyakran hazajárnak.

„Hívta (a házastárs levelét morzsolva) a réges-
rég taposott honi földeken át a barátok
lelkét: át hegyen és völgyön, sással teli síkon,
át Biharon s a románok lakta falucska kanyargó
utcáján, mindaddig, amíg Lukrécia asszony
friss-ripogós havat öltő hajlékába nem értek.”

Lukrécia levele azért gyönyörű, mert a megtartó, hazahozó Istenhez szól, és a legfontosabbért, a férj, az apa életben maradásért könyörög. Az Istenhez való fohászkodás szintén eposzi sajátosság. (Zrínyi barokk eposzában például a költő dédapja 23 versszakon át fohászkodik a fészület Krisztusához.) Figyelemre méltó a *b-s*, a *h-s* és az *m-n*-es alliteráció.

„Friss, lemenő-Nap-barna cipók sorakoztak a lócán,
bennük egyenként írva a hét nap. Gyöngyike válasz-
tott, melyiket törjük meg először. S annak a foszlós
bélében volt rejtve e cédulkán a csütörtök.
Mostantól, Miklós, e napon bőjtölve könyörgök
a Jóistenhez, szem elől ne veszítsen a bajban.
Reggeltől holdkeltéig tart mindig a bőjtöm.

Este pedig hárman: Miklós fiam, a kicsi Gyöngyi
és én térden s fennhangon hallatjuk imánkat,
kérve Urunk, oltalmazzon, hozzon haza, Lelkem.”

Remek, hatásos ellentétezés váltja ezt a meghatottságot. „Egy zokogott csak, a borsodi Béres, a verseket író.” A tanító szívbe markolóan olvassa fel a versét a saját pusztulásáról, és mivel neki nincsen senkije, aki őt imájával megvédené, ezért egy képzeletbeli lányhoz fohászkodik. Béres versében eposzi kellék is megjelenik, és ez a sejtetés, a célzás, az utalás (anticipáció) olyan eseményre, amely csak később következik be. Béres versében is gazdagon találunk ismétléseket, alliterációkat (például az *s* és az *sz*, valamint az *m* és *n* hangok, a *k* alliterációit). Figura etymologica, vagyis azonos tövű szóval létesült stilisztikai alakzat az „üzenve üzenhetném”.

„Énrajtam, ki korán sok-sok gyásznapot éltem,
árva sorsom sápadt jegye. Jaj, ki fohászkodik értem?
Nekem nincs se anyám, se apám, nem küzdhetek értük,
nincs kinek írni - megírhatnám, hogy mennyire félünk -,
bárha üzenve üzenhetném, nincs híja a jajnak,
senki se küld levelet remegőn, hogy kint ne maradjak.
Lám, aki körbetekint, most rá, mint célra figyelnek.
Fáj ez az éj. Kedves kis lány, te lehelj bele lelket!
Hallom, a téli mezőn doni sírom erős szelek ássák,
mégis, mégis várom jöttöd, a hó ropogását.”

A Tizedik ének formai szempontból is igen különös. Ez a leghosszabb a maga 215 sorával, szerelmes levélváltás van benne, és kezdő 6 sora rímes időmértékes ritmusú, illetve szimultán zenéjű, hiszen egyszerre időmértékes és magyaros, ütemhangsúlyos verselésű.

A kezdő 6 sor ritmusa Weöres Sándor legismertebb gyermekversére, dalára, A tündérre - Bóbita, Bóbita táncol, / körben az angyalok ülnek, / béka-hadak fuvo-láznak, / sáska-hadak hegedülnek - játszik rá.

Figyelemre méltó, ahogy Gulyás Imre az ének elején az urivi áttörés napjának (1943. január 12-ének) érzékeltetésére sajátos hexametereket alkot. A sorvégeket páros rímekben és az egymást követő sorok közepét szintén páros rímekben, fél-sorrímekben csendíti össze. A sorok közepén cezúra van. Egy-egy sor két három-ütemű nyolcasból épül fel, vagyis hatütemű tizenhatos!

- u u / - u u / - - / - u u / - u u / - -
 „Don jege,/ Don hava/ **terhét** //zátonyok/ oszlopa /**tartja**, a 16/ 3-3-2 / 3-3-2
 - u u / - u u / - - / - u u / - u u / - -
 zúzmara-/fodros **a** /**mellvéd**, //éjszaka /kúszik **a** / **partra** a 16/ 3-3-2 / 3-3-2
 - u u / - u u / - - / - u u / - u u / - -
 Nyugtalan / újra a / **turzás**, // ó meder,/ ár tere /**rí lenn**, b 16/ 3-3-2 / 3-3-2
 - u u / - u u / - - / - u u / - u u / - -
 Don hava,/ Don jege /- **bajtárs**//sóhaja / szurdal a/ **szívben**. b 16/ 3-3-2 / 3-3-2
 - u u / - u u / - - / - u u / - u u / - -
 Mondd, ami/ volt, van-e/ **álmod**?// „Földi! Ma/ hó zuga **éltet!** c 16/ 3-3-2 / 3-3-2
 - u u / - u u - - / - u u / - u u / - -
 Látod? A/ gödrök, az/ **árkok**// börtöne,/vacka van/**érted.**” c 16/ 3-3-2 / 3-3-2

Ebbe a dalszerű ringató nyugalomba azonban a „*rí lenn*” kifejezéssel komoly nyugtalanság is vegyül, hiszen hangulatilag az éj leple alatt az urivi áttörés, a tankok harci készülődését jelzi, sejteti.

Kataklizma-, világvégeképpel folytatódik az „eposz-elbeszélő költemény” a tér kiterjesztésében. V-s, h-s, f-es, k-s, é-s, a-s mással- és magánhangzós alliterációk, továbbá az *ég* főnév és az *ég* ige – azonos alakú szavak – is segítik a kozmikus méretek érzékelését.

„*Vemhes idő, Holdig fagyos ég görnyesztí a Földet,
 aknamezőt dajkálgat a hótakaró, agyaras szél,
 fémek fellege ront, ahol él anyaszült, a világra,
 ég Eurázsia, északtól délig nyög a tenger,
 küklopszok keze közt Távol-Kelet, Afrika kínban.*”

Az átszökések, az átállásra biztató, ezerszám hulló „*röpcsik*” említése után Előd főhadnagyot szólítja a költő. „*Jöjj fiatal főhadnagy, Előd, ülj hát le körünkbe, / és aki kézen fogtad a lányt, Anikót, te magad szólj!*” Felderítőként „*Önként léptek elő, lopakodtak a hóban Elődék, / mert bizonyosságot kívántak végre találni.*” „*Ó ketten jöttek csak elő, s ők is csupa sebben.*”

Előd szerelmes levelet ír. „*Kedves, Imádott Lány, Anikó!*” A befejezése szerelmet kérő. „*Ó ki ne zárjon a szívéből, elfojtva az érzést, / mely fénylő mosolyával emelte magasra reményem! / Én a halál torkát se kerülném, hogyha jutalmul / oly sebeket kapnék, amiket keze kötne be, Kedves.*” Anikó választás előtt áll, de még nem tud dönteni a hűséges otthoni kérője, „*szárhegyi kedvese*”, „*Aron, a hűséges szárnykürtös*” és Előd között. Anikó válasza bizonytalan, egyik hidat sem tudja felégetni: „*megsúgnám, főhadnagyom, én is szinte magunkért / mondom imámat azóta az istentisztelet óta - / kettőnkért!*” S látom

gyönyörű sétánkat a hóban, / tisztán látom az úton kézen fogva magunkat, / érzem az érintését, homlokomon puha csókját, / hallom a szép, fénylő szavait mindennap ezerszer: / >Majd meglátja, mikor bemutatthatom édesanyámnak!<” „*Mégsem léptünk át a szabadság forgatagába, / mert nem akartam, adott szóm tartva, Magába szeretni. / Most se tehetnék mást, noha kínzó félelem ingat: / Áron, Előd egyaránt távol s ugyanúgy közelemben, / karnyújtásnyira, szinte körülvesz a szívdobogásuk. / S bár mindkettejük lelkébe kapaszkodok én már, / jó pajzsom - fogadalmam is őrzöm minden erőmmel.*”

A Tizedik ének végén elszabadul a pokol. „*Jaj de kitört a vihar! Seregek villáma cikázott / végig a ködtakarón, s a fehér berekű faluvégen / túl - Keleten - üzekedve szökő tüzek égtek Urivnak.*”

A Tizenegyedik ének az urivi áttörés képével indul.

„*Lángol a hó, parazsát veti, forr, buborékol a Don-part,
 puszkagolyó, repesz, aknaszilánk, sztalinorgona vijjog,
 medve tarackok acéltorkán kelt hangra felelve
 ködlehelő alakok nyomakodnak elő csikorogva -
 jajba gyalult folyosót nyit a szovjetek éke Urivnál!*”

Benjámin tizedes és a századosa viszont most mennek haza, szabadságra. Benjámin tizedes gondolataiban elevenedik meg az ott hagyott bajtársak borzalmas sorsa.

„*Mert lehetetlennek látszó véletlen, ahogy mink
 ketten a pokloknek háttal haladunk vonatunkkal.*”
 „*Bárha elismerem én: ez a mostani ám a szerencse!
 Porzik a hó, megehült vad acélgulya vágat a hídfőn,
 rá se merek gondolni, milyen sors vár az ütegre
 - hallom szinte: az ellenség rohamát le-lerázva
 hívnak a bajtársak, nevémen szólítva kiáltnak -,
 én meg kis nőmhöz sietek, lelkem szabadon száll,
 míg lassan húzunk kifelé a valujki vonattal.*”

A szabad függő beszédben belelátunk a tizedes gondolataiba.

„*Soproni négyesek arcvonalát hányszor hitegették,
 hogy biztos megjönnek időben a németek által
 ígért páncélelhárító fegyverek - ó az
 ágyúk, mikkal Urivnál kellett volna felállni,
 felsorakozni a szovjet tankok túlerejével
 szemben, amik híján térdére rogyott a magyar had.*”

Az ének zárata még felmutatja a szárnalmas pusztulásban és a hősiességben is megmaradt bajtársiasságot.

„Pár nap alatt honvéd zászlóalj sora dőlt ki,
széthasogatta a ruszki csoroszlya az arcvonalt árkat.
Hátrafelé lőtt már a tüzer, amíg lőtt, azután csak
béna lövegszarak, dermedt ágyúcsövek álltak
körbe királyi, fagyott jelként a halott katonákat.
Messze futott, aki élt, noha járt utakat se találván,
hátában szovjet, szemből is szovjet, ahol csak
farkas jár, oda tért, ott birkózott az idővel,
s bár lovasok, sítalpas előőrsek fenyegették,
ismét és ismét bekerítve se hagyta magát el.
És nem hagyta megállni - vezette, cipelte a társát.”

A Tizenkettedik ének csak az elpusztuló 2. magyar hadsereg elkeseredett menekülését festi, amely maga a borzalom.

„Küzdhet már, aki tud s aki mer, német vagy akárki,
szólhatnak a rohamezredek új hitlerfuvolái,
nincs, ki megállíthatja - nyomul s örvénylik a szovjet.”
„Orlovkánál is, hol ezer meg ezer sebesülttel
gyűlnek a körbefogott csapatok sorsukra hagyottan.”
„Húzzák, biztatják egymást, kötik derekukhoz
pokrócuk melegét, kik üveg síkon menetelve
vagy német kamerád zsúfolt kocsijába fogódzva
- hogyha nem ütnek azonnal a fagy-csókolta kezekre -
fényre, tanyára, tanyák tözegmelegére vadásznak.
Hallgatagon vonszolja magát ló, ember, akárki.”

Apokaliptikus a pusztulás, valóban.

„Német, olasz, magyar árnyalakok sora közt orosz, ukrán
roncsok: idős civilek, muzsikok - siralom sütt az égre.
Jönnek a Föld haragos, bordára fagyott kebeléből.
Jönnek elő kincstári, lyukas, szitabél-köpönyegben,
görbén, rossz bőrben, formátlan, inas lovaikkal,
fegyverben s fegyver nélkül, darabos tetemek közt,
tiszt, honvéd egyformán tetvesen és kimerülten,

szinte egyenlően, széles, szakadozva bolyongó
néma sorokban, jönnek az oldaltűzben is éjjel-
nappal, gyűrűből gyűrűbe nyomott csapatokhoz
kötvé, nehéz lövegű német páncélos erők közt.”

Ekkor, a sátáni pusztulás érzékeltetésébe ékelve eposzi kelléket, reflexiót, elmélkedést olvashatunk arról, mi végre történt mindez az első és a második világháborúban egyaránt. Mintha a magyarság elpusztítása lett volna a cél.

„A lelke-fagyott Sátán evilági csapása?
Golgota-éjbe terült sivatag Kálvária-útján
járt a magyar száz esztendőn át hordva magányát
sínre tevői előtt, mialatt, kik a sínre pakolták,
és kik utóbb is a sínváltókezelőre mutattak,
bíráskodva, de mosva kezük lakomába merültek.
És zuhogott, tódult ki a vér a vasúti aortán.
Folyt a havas Kárpátokon át, s Olasz- és Oroszország
szomjas földje, s a messzi Piáve s a Don-kanyar itta,
nyelte magába. S ezer meg ezer honvéd baka testét
zúzta az alpesi kősziklán a repesz meg a dum-dum,
hordta be hóval a sztyeppe szél. S ezer árva riadt fel
álmából valahol Magyarországon s azon is túl.”
Az elmélkedés múltán ismét a menekülés éles mozzanatait látjuk.
„Szűk folyosó, széles, magas ég - pont jó a ratáknak!
Kört kör után rajzolva, hamar billennek alá s fel,
mint keselyűk szállnak, fordulnak a gyenge juhnyájra.”
„S újra feláll. Lép. Lépked. Elöl vagy szélre sodorva?
Összefogódzva tekintettel, szóval ha nem éppen
karral - erős vállon ringatva reményt, hitet, álmot.
Egy zakatol, dübörög bennük folyton: hazamenni!
Innen már sehová, fogságba se, csak hazajutni,
és ami nélkül nincs hazaút, életbe' maradni.
Mert suhogó pallossal acsít a harag nyomukban.”

Aztán a szomorú szövegfolymot váratlanul elharapja, lezárja a költő, mind a tizenkettedik éneket, mind a hőskölteményt. Szinte érezzük a fájdalmas h-k alliterációiból is a tragédiát: „halkan hozzák a hiányuk.”

„küzd az igával a végkimerültségben ropogó had.
Hány kilométeren át! Noha most múlt csak január el.
S hány kilométer előttük! Ugyan hol járnak azóta?
 Fáj a beszéd, fogytán az erő, mégis besorolnak,
 pokloknak küszöbén halkan hozzák a hiányuk.”

Gulyás Imre a művét két epigrammaszerű berekesztéssel, záróbeszéddel fejezi be. Az *Utóhang*, illetve a *Göndör fohásza* egyszerre a távolságtartás és a közlehezés tanulságtévő, összegező eszközei. Zrínyi Miklós barokk eposza is mintául szolgált a költő előtt.

Az *Utóhang* és a *Göndör fohásza* leleményes sorrendje kiemeli Göndör békevágyát. Amíg az *Utóhang* a békebeli lezárása valaminek, a *Göndör fohásza* a hősköltevényből kiragadott és önállósult felkiáltás! Leginkább a Dontól való menekülés közben hangozhatott el. Követelése ez az „*Uramisten*” jóságának, és ezzel az emberi jóság békebeli kiteljesedésének: „*még egyszer békében szolgáljak előtted.*”

Az *Utóhang* immár jó tokajival a „*békeidőkre*” való koccintásra invitál. Valahogy úgy, hogy az áldozatul odadobott magyarok a szörnyű világháborúban emberségből jelesen vizsgáztak. Az utókornak, nekünk legyen az óriási áldozatokkal terhes múlt életünk nagy tanulsága, az emlékezés pedig az emberségünk próbaköve, és mindig csak a humánusot gyakorolva éljünk. Az *Utóhang* nyolcsoros szövege a számszimbolikát juttathatja az eszünkbe. A nyolcas a feltámadás, a tökéletesség jele. (A feszület a *Szigeti veszedelem* második énekében 8 versszakon át felel Zrínyinek.)

„Tartson meg mindönket a Gondviselő szeretetben,
 dolgozunk, alkossunk - éljünk önbizalommal,
 mert méltó a magyar minden nemzet gyerekéhez.
 Csak ne bomoljon az ész soha! És soha el ne feledjük
 nem lankadva, nem unva, de bízva keresni, kutatni,
 hogy mi az ember, az emberiség, mi az emberiség.”

A *Göndör fohásza* viszont éppen a műből való kiragadottságával fog meg. A hívó, katolikus vallású ember fohászodik az Úrhoz, tizenhárom sorban. (Zrínyi a második énekben 13 versszakon át beszélt a feszület előtt.) A tizenhárom szám a kereszt szent száma. Göndör elfogadja, „*a bunkeri éjt végtére Te adtad*”. De ugyanakkor a könyörgése közben méltatlannak tartja a mérhetetlen szenvedéseket: „*legalább Te figyelj sajtó sebeinkre*”, hiszen „*zászlón hordoztunk, ennyire méltatsz?*” Védelmet kér a Sátán ellen, az Úr a magyar halottakat segítse a mennybe jutni, de sokukat segítse még hazajutni is és békében élni.

„*Romlásunk közepén arcod fényébe tekintünk,*

*mert tudjuk, hogy a bunkeri éjt végtére Te adtad.
 Kérdésünk van azonban, Uram, hozzád, nem is egy. Ó
 hallgass meg, legalább Te figyelj sajtó sebeinkre.
 Lám, aki mennyei jósággal néztél a latorra,
 minket, akik zászlón hordoztunk, ennyire méltatsz?
 Nézz csak ránk, hallgasd a nehéz légzést sorainkban!
 Jaj vedd észre, Uram, míg nem késő, hogy a Sátán
 játssza gonosz játékát itt minden kocsisoddal.
 Vedd meg az árva magyart, míg szét nem szórja a téboly,
 állj soraink élére a mennybe vivő hazaúton.
 Otthon is oly nagy szükség van ránk! Add Uramisten,
 hogy még egyszer békében szolgáljak előtted.”*

Ma már – némi eufémizmussal – mind az első, mind a második világháború áldozatait úgy említhetjük, hivatalosan is, mint akik „hősi halált haltak”, és „a hazájukért adták az életüket.”

Gulyás Imre ezzel a hősköltevényével, amelynek domináló lényeglátása – a méltóságteljes hexameteres verszenével együtt – megnyugtató, igazságot szolgáltatott a szűkebb és a tágabb közösségének, az apjának és a magyar családoknak. Egy nép hősi halottainak. Béke poraikra.

Az olvasónak az a meggyőződése, hogy Gulyás Imrét is jellemzi mindaz, amit Szabó Pál népi író vallott: „*egyre inkább közösségi ember voltam, író korom óta az egész népet szolgáltam*”. „*A mi szívünk a nép szíve, a mi nyelvünk a nép nyelve, s mint mindenhol, itt is azon vagyok, hogy visszaadjam a szó hitelét.*”⁴ Gulyás Imre a szereplők sorsának utánajárt, és a színtiszta igazság alapján írta meg a fő művét.

Irodalom

Ady Endre 1987 *István király országa*. Nagyvárad Napló. 1902. aug. 20. In: *Ady Endre publicisztikai írásai*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 119–121.

Görömbei András 1977 *Sinka István*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Niederhauser Emil 2004 *A Monarchia lett a fő vesztes*. In: *Népszabadság*. 2004. július 24. 6–7.

Szabó Pál 2004 *Magyarország 1956-ban*. Szerk. Szabó Ferenc. Békéscsaba. Békés Megyei Könyvtár, Körös Irodalmi Társaság. 14.,15.

⁴ Szabó Pál 2004: 14., 15.